

РОЗДІЛ 4 ЗАГАЛЬНЕ МОВОЗНАВСТВО

УДК 81'373.72

DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2022.21.1.34>

СМИСЛОВИЙ РОЗВИТОК АД'ЕКТИВА ТЕРМІЧНОЇ СЕМАНТИКИ НІМ. *HEISS* У КОНТЕКСТІ ВНУТРІШНЬОЇ ФОРМИ ФРАЗЕМ

SENSE DEVELOPMENT OF THE ADJECTIVE OF THERMAL SEMANTICS GERM. *HEISS* IN THE CONTEXT OF THE INNER FORM OF IDIOMS

Бечко Я.В.,

orcid.org/0000-0001-6845-2546

кандидат філологічних наук, доцент,

доцент кафедри української та іноземних мов

Уманського національного університету садівництва

У статті аналізується семантичний розвиток прикметника нім. *heiß* у контексті внутрішньої форми фразеологізмів, що включають спільну досліджувану лексему. Метою статті є з'ясувати як внутрішня форма таких фразеологізмів співвідноситься з тими чи іншими фразеологічно пов'язаними вторинними значеннями ключової лексеми.

Для розвідки застосовувались, як основні, описовий та зіставний методи, які реалізовувались у конкретних дослідницьких методиках і процедурах, таких, як структурно-семантичний аналіз внутрішньої форми фразем, метод словникових дефініцій, прийом внутрішньо- й зовнішньомовного перекладу та метод фразеологічної аплікації для встановлення фразеологічних значень, а також метод встановлення змісту мовних стереотипів (за Є. Бартмінським). Принагідно залучався історико-етимологічний метод, а також методики фреймового моделювання і кількісних оцінок.

У результаті проведеного аналізу фразем з ключовою лексемою нім. *heiß*, можна стверджувати, що досліджувана лексема має модель смислового розвитку, згідно з якою температурна характеристика є ономазіологічною базою для вираження характеристик, пов'язаних із емотивно-афективною сферою, причому або ж безпосередньо співвідносних із властивостями й станами людської психіки, або ж із їхнім проявом у відповідних рисах тих чи інших різновидів людської діяльності. У кожному разі, однак, ідеться про риси, які відзначаються високим ступенем інтенсивності їхньої реалізації.

Необхідно зауважити, що в цій емоційно-афективній площині окреслення чогось як «гарячого» може мати як позитивну, так і негативну оцінну конотацію. Цікаво відзначити, що ця аксіологічна амбівалентність знаходить собі досить чітко виражену паралель у вторинному розвитку прикметника нім. *heiß* в інших значенневих сферах, де термічна семантика, з одного боку, мотивує вираження різних безумовно позитивних якостей і взагалі дуже схвального чисто оцінного значення, а з другого боку, вона ж виступає внутрішньою формою для вираження рис, негативних у тому чи іншому плані, зокрема пов'язаних із негативним впливом на людину.

Таким чином, проаналізувавши смисловий розвиток прикметника нім. *heiß* у контексті внутрішньої форми досліджуваних фразеологізмів, а також розглянувши такі аспекти внутрішньої форми як прозорість, образність, метафоричний та метонімічний характер, варто зауважити, що внутрішня форма фразем номінативно-термінологічного характеру тяжіє до метонімічності. Предикативно-образні сполуки головно мають характер узагальнено-унаочнюючої метафори. Серед них також є чимало випадків із затемненою мотивацією, для з'ясування якої необхідне залучення історичних екстралінгвістичних відомостей.

Ключові слова: фразеологізм, внутрішня форма, ключове слово, смисловий розвиток, структура, семантика, багатозначність.

The article is devoted to the analysis of semantic development of the adjective Germ. *heiß* in the context of the inner form of idioms which include a common key lexical component. The purpose of the article is to find out how the inner form of these phraseological units correlates with phraseological meanings of the key lexical component.

For our research we used as the main, descriptive and comparative methods which were implemented in specific research methods and procedures, such as structural and semantic analysis of the inner form of idioms, method of dictionary definitions, method of internal and external translation and the method of phraseological application to establish phraseological derivative meanings as well as the method of establishing the content of language stereotypes (according to E. Bartmynskyi). Occasionally, the historical and etymological methods were used, as well as methods of frame modeling and quantitative estimation.

As a result of the study of idioms which include a common key lexical component Germ. *heiß*, we can admit that the studied adjective has a model of sense development, according to which the temperature characteristic is the onomasiological basis for expressing characteristics related to the emotional-affective sphere, they may be directly related to the properties and states of the human psyche, or their manifestation in the relevant features of certain types

of human activity. In each case, however, these are features that are characterized by a high degree of intensity of their implementation.

It should be noted that in this emotional-affective sphere, the delineation of something as «hot» can have both positive and negative evaluative connotations. It is interesting to mention that this axiological ambivalence finds a fairly clear parallel in the secondary development of the adjective Germ. *heiß* in other sense areas, where thermal semantics, on the one hand, motivates the expression of various unconditionally positive qualities and generally very positive evaluative meaning, and on the other hand, it acts as an internal form for expressing negative traits in one way or another, in particular associated with negative influence on humans.

Taking into account the semantic development of the adjective Germ. *heiß* in the context of the inner form of the studied idioms, as well as considering such aspects of the inner form as transparency, universality, metaphoric/metonymic nature, it should be noted that the inner form of idioms of nominative-terminological nature tends to metonymy. Predicative-figurative phraseological units mainly have the character of a generalized metaphor. Among them there are also many cases with obscured motivation, which requires the use of historical extralinguistic information.

Key words: idiom, inner form, key lexical component, sense development, structure, semanteme, polysemy.

Постановка проблеми. У нашій статті ми ставимо за мету дослідити семантичний розвиток прикметника нім. *heiß* у контексті внутрішньої форми фразеологізмів, що включають спільну досліджувану лексему, а також з'ясувати як внутрішня форма таких фразеологізмів співвідноситься з тими чи іншими фразеологічно пов'язаними вторинними значеннями ключової лексики. Проблема семантичного і фразеотвірного потенціалу термічної лексики є досить актуальною у теоретичній фразеології. Така актуальність спричинена тим, що у вторинному використанні прикметника нім. *heiß* передає широкий спектр значень, що належать до різних семантичних сфер. Саме термічна семантика прямо чи опосередковано мотивує вираження цих значень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій свідчить про те, що роль лексем високотемпературної семантики у створенні й функціонуванні одиниць лексико-фразеологічної системи є недостатньо вивченою. Загалом термічна лексика, а саме та, що передає високотемпературні явища і процеси у різних аспектах їхнього прояву досліджується такими вченими: К. С. Верхотурова, Т. О. Черниш, Я.В. Бечко [1; 2; 3]. Крім того, дослідженням саме ад'єктивів термічної семантики займаються Н.В. Батрин, І.В. Беседовська, Д. Шенефельд [4; 5; 6].

Постановка завдання. У нашій статті ми ставимо перед собою завдання: 1) з'ясувати чи виявляє внутрішня форма досліджуваних фразем зі спільним ад'єктивом термічної семантики нім. *heiß* певні спільні риси 2) чи співвідносяться ці риси з тими чи іншими фразеологічно пов'язаними вторинними значеннями досліджуваної ключової лексики.

За об'єкт нашого дослідження ми обрали номінативні та предикативні ідіоматичні фрази, усталені мовленнєві формули, порівняльні звороти, прислів'я та приказки, в яких ключовим компонентом є ад'єктив термічної семантики нім. *heiß*. Мовна вагомість цих утворень виявляється

у їхній смисловій зарядженості й багатозначності, широкому вторинному використанні для утворення похідних одиниць і вираження переносних смислів, зокрема на лексико-фразеологічному рівні: завдяки процесам формальної чи суто семантичної деривації, а також і фразеотворення відповідна лексема здатна передавати дуже широкий спектр значень, які виходять далеко за межі сфери термічної семантики і включають у себе позначення денотатів і сигніфікатів як конкретних (і навіть унікально-одиночних – у разі використання у ролі топонімів), так і абстрактно-узагальнених, як матеріальних, так і духовних, приналежних як людському довкіллю, так і самій людині в її тілесній, психічній та духовній іпостасях. Цьому відповідає й те, що, образи термічних явищ здавна широко використовуються у літературно-мистецькій, а перед цим і в міфологічній символіці. Це у свою чергу свідчить, що різноманітні термічні об'єкти, явища, характеристики й процеси використовуються як зразок, чи модель, при мовному представленні й витлумаченні і зовсім інших речей, часом дуже далеких від термічної й узагалі матеріально-фізичної сфери. У німецькій мові саме досліджувана лексема є основним засобом вираження термічної ознаки серед прикметників.

Виклад основного матеріалу.

Згідно даних проаналізованих лексикографічних джерел, варто зауважити, що давніші словники німецької мови наводять значно менший набір семантем досліджуваного ад'єктиву нім. *heiß* на відміну від новітніх лексикографічних джерел. Відповідно дослідивши діапазон значеннєвого варіювання досліджуваної лексики ми можемо сформулювати набір значень німецького прикметника *heiß* у такий спосіб: «1. дуже, надмірно теплий, гарячий, пекучий; 2. гарячий, збуджений, запеклий, інтенсивний, напружений, схвилюваний, буйний (про діяльність, обстановку); 3. пристрасний, палкий, гарячий (про почуття і под.); 4. збудливий; непристойний;

5. небезпечний, ризикований, такий, що має погані чи непередбачувані наслідки; 6. такий, що має високий ступінь радіоактивності чи електричної напруги; 7. перспективний, багатообіцяючий, обнадійливий, доцільний; 8. еротично збуджений (як про людину, так і про тварин); 9. чудовий (форма вираження найвищого ступеню схвалення); 10. швидкісний». Значення «гарячий» (про сліди) та «украдений» подаються як фразеологічно пов'язані [8, с. 304; 9, с. 273].

Дослідження фразем з ключовим ад'єктивом високотемпературної семантики показало наявність серед аналізованих фразем численної групи одиниць термінологічного характеру, що співвідноситься з тією специфікою, яка є притаманною цим термінофраземам у плані їхньої внутрішньої форми. Ми помічаємо образність таких утворень тоді, коли їхнє цілісне значення мотивується асоціативно-конотативним компонентом термічної семантики, це стосується мисливських чи комп'ютерних термінів напр. *ein heiße Spur* «гарячий слід (важливі дані для розкриття якогось злочину)» [9, с. 273]. У таких фраземах мотивуюча роль притаманна рисі «часо-просторової суміжності». Ще однією такою рисою може бути «небезпека» (пор. кримінально конотовані вирази, напр. *heiße Ware* «вкрадений (контрабандний) товар» [9, с. 273]. Як видається, цей різновид мотивації не зовсім вкладається у традиційне протиставлення метафори й метонімії (тут ми можемо вбачати водночас і метафоричні, і метонімічні риси).

У переносному вживанні досліджувані фраземи мають виразний образний характер, саме тут ми можемо спостерігати метафоричні риси. З іншого боку, можливі такі випадки, коли структура відношень між семантичними варіантами термінофраземи є не такою однозначною, пор. нім. *Heißhunger* «1. мед. вовчий апетит, ненаситний голод, булімія (при деяких захворюваннях); 2. жадібність, непомірне (пристрасне) бажання» [7, с. 79] (досл. «гарячий голод»).

Предикативні фраземи, які зображують певну конкретну ситуацію або предмет і образно осмислюються в певному абстрагованому сенсі є узагальнено-метафоричними. Варто зауважити, що фразеотвірна активність досліджуваного ад'єктиву ґрунтується на сигніфікативній семантиці, взятій у її цілісності. Цьому відповідає те, що суто термічна риса інтерпретується тут не автономно, а в складі певного смислового цілого, у логічному співвіднесенні з іншими складниками, відповідно ми вбачаємо у внутрішній формі цих виразів, поряд із провідними для них рисами метафоричності, також і риси метонімії: напр. нім. *tan muß*

das Eisen schmieden, solange es heiß ist «куй залізо, поки гаряче» [7, с. 79]. Тут нагрітість заліза отримує осмислення в часовому аспекті певної типової ситуації – як скороминуща ознака, а також і в утилітарно-виробничому аспекті: придатність заліза до обробки прямо залежить не лише від ступеню нагрітості, а й від швидкості втрати ним високої температури, а в абстрактному сенсі – від швидкості зміни сприятливих для здійснення якогось учинку обставин.

Сполуки типу нім. *brennend (glühend) heiß* «розпечений» [7, с. 83] (досл. «гарячий, аж горить (розжарений до світіння)»); *kochend (siedend) heiß* «киплячий» [7, с. 85] (досл. «гарячий, аж кипить») слід вважати метафоричними, але лише тією мірою, якою окреслення, що передують термічному прикметникові, вживається у переносному значенні.

Але серед аналізованих фразем є й такі, для яких провідною є метонімічна риса, що, як ми бачили, є притаманною позначенням запальних, темпераментних людей чи відповідних емоційно-афективних станів через приписування термічної ознаки тій чи іншій частині їхнього організму (нім. *heißes (feuriges) Blut* «гаряча кров; палкий темперамент» [10, с. 93]); у разі позначення саме осіб через частину їх тіла метонімія виявляється навіть двоїстою.

У фраземі нім. *einen heißen Reifen fahren* «швидко їхати на автівці» [11, с. 85] (досл. «їздити на гарячих шинах») мотивація є метонімічною через наявність істотного для мовної свідомості зв'язку між рисами «швидкий» та «гарячий».

Затемнена внутрішня форма може бути з'ясована в історичній перспективі. Так, проаналізований вище термін *ein heiße Spur* «гарячий слід (важливі дані для розкриття якогось злочину)» [9, с. 273] виник як термін псового полювання. Ймовірно, даний термін первісно мотивувався сприйняттям залишеного дичиною сліду як гарячого, нагрітого, а, отже, як такого, що випаровується, створюючи при цьому відповідний запах. Саме риса нагрітості як такої логічно пов'язується з іншою властивістю гарячих об'єктів, а саме більш-менш швидкою втратою ними високої температури.

Інколи, як ми вже бачили, внутрішня форма фраземи є не стільки непрозорою, скільки багатозначною, дозволяючи більш ніж одне витлумачення: так, нім. *mit heißer Nadel nähen* «шити на живу нитку» [7, с. 85] (досл. «гарячою голкою шити») може витлумачуватись, виходячи з того, що гарячим предметом боляче користуватись, оскільки він пече руку, і через те той, хто кори-

стується таким зряддям, спішить виконати роботу. З іншого боку, тут може бути своєсте відтворення риси «швидкості» як притаманної конотативно-асоціативній периферії змісту прикметника *heiß*.

Висновки і пропозиції. Отже, аналіз фразем з ключовою лексею нім. *heiß* продемонстрував, що температурна характеристика досліджуваної лексеми є ономасіологічною базою для вираження характеристик, пов'язаних із емотивно-афективною сферою. Необхідно зауважити, що в цій емоційно-афективній площині окреслення чогось як «гарячого» може мати як позитивну, так і негативну оцінку конотацію. Така аксіологічна амбівалентність прослідковується і у вторинному розвитку прикметника нім. *heiß* в інших значенневих сферах, де термічна семантика мотивує вираження як позитивних, так і негативних якостей, або рис.

Відповідно, дослідивши ідіоматичні фраземи номінативного та предикативного характеру, ми з'ясували, що внутрішня форма фразем номінативно-термінологічного характеру тяжіє до метонімічності, натомість предикативно-образні сполуки мають характер узагальнено-унаочнюючої метафори. Однак, у деяких предикативних сполуках, де зазначаються афективно-емоційні явища, можна вбачати ознаки метонімічного осмислення цих явищ, що було властивим архаїчному мисленню.

Є підстави стверджувати, що специфічний характер / специфіка характеру функціонування проаналізованого нами багатозначного фразеотворчого прикметника високотемпературної семантики на лексико-фразеологічному рівні визначається чинниками, до яких належать:

по-перше, ознакова (предикативна, чи сигніфікативна) природа ад'єктивного значення; по-друге, це асиметрія вторинного смислового розвитку і відповідного використання цього ад'єктиву на сучасному етапі його історичної еволюції; третім чинником є те, що спільне прагматичне (зокрема, оцінне, причому як, і передовсім, негативне, так і, дещо меншою мірою, позитивне) підґрунтя цього смислового розвитку, тобто осмислення й ономасіологічне використання високотемпературної ознаки в її значущих для людини логічних зв'язках, проявах і наслідках; четвертий чинник є наслідком дії названих трьох, полягаючи у певній розмитості межі між вільними та фразеологізованими сполуками з зазначеним ад'єктивом.

Досліджуваному ад'єктиву є притаманною виразна активність у творенні фразеологізмів, понадто ж номінативних термінофразем, у тому числі й лише частково ідіоматичних, тобто таких, де фразеологічне переосмислення (часом пов'язане з переходом із якісної до відносної семантики) зазнає лише ад'єктивний атрибут опорної субстантивної одиниці. Однак при цьому у функціонуванні ад'єктиву на лексико-фразеологічному рівні в ролі фразеотвірної використовується майже виключно його вихідна «термічна» семантика. Це зумовлює істотний (хоч і не повний) паралелізм фразеологічних значень, породжуваних цими «термічними» ад'єктивними семантемами у контексті стилістично маркованих ідіом.

Перспективи подальшого вивчення окресленої проблеми вбачаємо у залученні до нашого аналізу подібних мовних одиниць термічної семантики з інших мов, необхідний для кращого розуміння ролі високотемпературних характеристик, об'єктів та процесів у мовному світогляді.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Верхотурова К. С. Огонь в зеркале русского языка : дисс. ... канд. филол. наук : 10.02.01. Екатеринбург, 2009. 213 с.
2. Черниш Т. О. Слова на позначення високої температури (на матеріалі української та польської мов). *Польсько-український бюлетень : Київські полоністичні студії*. К., 2010. Т. 16. С. 482-495.
3. Бечко Я. В. Функціонування полісемантичних слів із термічним значенням у фразеологічному контексті (на матеріалі англійської, німецької та української мов) : монографія. Умань : Видавничо-поліграфічний центр «Візаві». 2013. 218 с.
4. Батрин Н. В. Інваріантні значення і типові смисли англійських прикметників семантичного поля температурної ознаки : автореф. дис ... канд. філол. наук : 10.02.04. Львівський нац. ун-т ім. І. Франка. Львів, 2003. 19 с.
5. Беседовська І. В. Семантична природа сенсорних прикметників на позначення температури в сучасній українській літературній мові (на матеріалі поетичних творів Лесі Українки). *Вісн. Житомир. держ. ун-ту ім. І. Франка*. 2009. № 46. С. 162-165.
6. Schönefeld D. *Hot, heiß and gorjachij* : A case study of collocations in English, German and Russian. *Phraseology and culture in English*. New York, London : Routledge, 2007. P. 137-180.
7. Duden. Redewendungen. Wörterbuch der deutschen Idiomatik. 4., neu bearbeitete und aktualisierte Auflage. Band 11. Berlin : Dudenverlag, 2013. 928 s.

8. Wörter und Wendungen. Wörterbuch zum deutschen Sprachgebrauch. Leipzig : VEB Bibliographisches Institut, 1972. 818 s.
9. Немецко-русский фразеологический словарь / авт.-сост. Л. Э. Бинович, Н. Н. Гришин. М. : Русский язык, 1975. 656 с.
10. Немецко-украинский фразеологический словарь : в 2-х т. / авт.-сост. В. И. Гаврись, О. П. Пророченко. К. : Рад. школа 1981. Т. 1 . 416 с.
11. Burger, H. Phraseologie. Eine Einführung am Beispiel des Deutschen. Berlin: Erich Schmidt Verlag, 2003. 224 s.

УДК 81'373(=161.2=111)

DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2022.21.1.35>

СТАРИЙ НОВИЙ РІК АБО ОКСИМОРОН ЯК СТИЛІСТИЧНА ФІГУРА

OLD NEW YEAR OR OXYMORON AS A STYLISTIC FIGURE

Верховцова О.М.,

orcid.org/0000-0002-0446-190X

*старший викладач кафедри іноземних мов
Київського національного авіаційного університету*

Голоднюк А.А.,

orcid.org/0000-0002-6529-1027

*старший викладач кафедри іноземних мов
Київського національного авіаційного університету*

Куценко О.В.,

orcid.org/0000-0002-4033-7025

*старший викладач кафедри іноземних мов
Київського національного авіаційного університету*

Існує багато різноманітних стилістичних фігур, зворотів, що надають мові виразність, образність, багате емоційне забарвлення. Продумуючи текст, автор намагається вплинути на реципієнта, передаючи свої думки, емоції і почуття із застосуванням риторичних фігур і тропів, серед яких ми хочемо виділити оксиморон. У даному дослідженні розглянуто структурні групи оксиморону в англійській та українській мовах. Автори зробили спробу вивчення опозиційних лексичних одиниць, представлених у мовах гетерогенної системи, з позицій лінгвістичних та поза-лінгвістичних значень, оскільки контраст немислимий без асоціативно-емоційної та оцінної кваліфікації об'єктів протиставлення. Оксиморон порівнюється з парадоксом та антитезою, при цьому визначаються головні риси цих стилістичних прийомів та відмінності між ними.

В роботі представлений аналіз природи оксиморону та його функцій різними структурованими мовами. розглядаються лексико-семантичні характеристики оксиморону як стилістичної фігури, поєднання двох слів з протилежними або навіть суперечливими значеннями в одній і тій же структурі, щоб створити третє поняття з новим значенням, зробити видимість протиріччя і разом з тим посилити значення протилежних слів. Оксиморон вживається в метафоричному сенсі, оскільки його буквальне значення видається абсурдним або непослідовним. Цей мовний прийом приховує саркастичний задум під виразом, який може звучати абсурдно. Така особливість оксиморону, а саме, співставлення понять, що протирічать одне одному, визначає сфери його застосування, що також досліджуються у цій статті та ілюстровані численними прикладами. Оксиморон вважається різновидом тропу, а не стилістичною помилкою, його використовують для того, щоб відітнути, увиразнити протилежні за змістом поняття.

Ключові слова: оксиморон, стилістична фігура, суперечливе значення, експресивний ефект, протиріччя, парадокс, антитеза.

There are many different stylistic figures, inversions that give the language expressiveness, imagery, rich emotional colour. By thinking over the text, the author tries to influence the recipient, conveying his thoughts, emotions and feelings using rhetorical figures and tropes, among which we want to highlight the oxymoron. In this study, the structural groups of oxymoron in English and Ukrainian are considered. The authors attempted to study the oppositional lexical units represented in the languages of the heterogeneous system from the standpoint of linguistic and non-linguistic meanings, as the contrast is inconceivable without the associative-emotional and evaluative qualification of the objects of opposition. Oxymoron is compared with the paradox and antithesis, while determining the main features of these stylistic devices and the differences between them.

The paper presents an analysis of the nature of oxymoron and its functions in two different structured languages. The article examines the lexical and semantic characteristics of oxymoron as a stylistic figure, combining two words